

Spatial Planning

هدف اصلی از آمایش سرزمین، توزیع بهینه فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ظرفیت‌های آشکار و پنهان آن، با توجه به تحولات و دگرگونی‌های زمان و نیازهاست، که عمدتاً با دیدی درازمدت و به‌منظور بهره‌برداری بهینه از امکانات سرزمین و رمز آشکار کردن نقش‌ها و کارکردها و مسئولیت‌های هر پهنه از سرزمین، براساس توانمندی‌ها و قابلیت‌های آن به‌طور هماهنگ با سایر پهنه‌ها و مناطق است.

بهره‌برداری نادرست از سرزمین، بهره‌برداری بی‌رویه و بارگذاری بیش از ظرفیت تحمل سرزمین، بدون توجه به قابلیت‌ها و توانمندی‌های آن، باعث شده است که از یک سو فشار مضاعفی بر سرزمین و محیط زیست وارد آید که آثار و پیامدهای آن به‌صورت طیف گسترده‌ای از معضلات زیست‌محیطی در اقصی نقاط جهان رخ نموده است، و از سوی دیگر، بارگذاری جمعیت و فعالیت در مناطق خاص، بدون توجه به ظرفیت حمل سرزمین، موجب تمرکز پدیده‌تر جمعیت و فعالیت‌ها در بخش‌ها و مناطق خاصی از پهنه سرزمین می‌شود. این دوگانگی در فضای سرزمینی، به توسعه برخی مناطق و در انزوا و حاشیه قرار گرفتن سایر مناطق می‌انجامد. به‌همین علت موضوع آمایش سرزمین برای بازتوزیع جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین، و نیز کاهش فشارهای وارد بر محیط زیست در چارچوب علم آمایش، در کانون توجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه قرار گرفته است. براین اساس، رویکردهای متعددی در چارچوب علم آمایش تدوین شده است. در پی بررسی محتوا و چارچوب این رویکردها معلوم شده است که همه آنها در جستجوی برقراری توازن و تعادلی منطقی و پایدار در حوزه توزیع جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین، به تناسب استعدادها و ظرفیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و به‌ویژه بوم‌شناختی و زیست‌محیطی در پهنه سرزمین‌اند که این مباحث در چارچوب علم آمایش تبیین می‌شوند.

با بررسی ریشه اصطلاح آمایش پی می‌بریم که با توجه

به مفهوم علمی آمایش، و به‌منظور سازماندهی فضا، فعالیت‌هایی صورت خواهد گرفت که به‌نوعی در معانی مختلف مصدر «آمودن» نهفته است؛ آمودن به‌معنای آمیختن، درنشاندن، مستعد کردن، آراسته کردن و درکنار هم چیدن، و آمایش اسم مصدر آمودن و آماییدن است [۱].

مفهوم آمایش سرزمین عبارت است از برقراری تعادل بین سه عنصر انسان، فضا و فعالیت، که در ارتباط با انسان مقوله مدیریت، و در رابطه با فضا بحث محیط زیست مطرح است و در زمینه فعالیت، موضوع «برنامه و برنامه‌ریزی» برجسته می‌شوند؛ به‌این ترتیب، آمایش تلفیقی از سه علم مدیریت، جغرافیا و جامعه‌شناسی است [۲].

آمایش سرزمین عبارت است از تنظیم رابطه بین انسان، سرزمین و فعالیت‌های انسان در سرزمین برای بهره‌برداری درخور و پایدار از جمیع امکانات انسانی و فضایی در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی جامعه در طول زمان [۳].

آمایش سرزمین شامل تنظیم روابط و کنش‌های متقابل بین عوامل انسانی، اقتصادی و عوامل محیطی به‌منظور ایجاد سرزمینی مبتنی بر بهره‌گیری بهینه و پایدار از استعدادهای انسانی و محیطی است. به بیان دیگر، برنامه آمایش سرزمین عبارت است از مطلوب‌ترین، عادلانه‌ترین و پایدارترین آرایشی که به سه مؤلفه مهم جمعیت، سرمایه و منابع طبیعی و محیطی در یک منطقه یا سرزمین داده می‌شود [۴].

آمایش سرزمین دانش سازماندهی منطقی و عقلانی جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی حفاظت و توسعه محیط زیست را شامل می‌شود. هدف اساسی آن مشتمل است بر توسعه مناطق و برقراری برهم‌کنش درونی و برونی آنها، بهره‌برداری معقول از منابع، ارزشمندسازی میراث انسان‌ساخت (محیط زیست انسانی) و ناساخته یا نامصنوع (محیط زیست طبیعی)، ترمیم و تقویت محیط زیست، هماهنگی‌های افقی و عمودی در سطوح مختلف و... به بیان دیگر، سیمای موجود، آتیه توسعه‌یافتگی منطقه را از لحاظ محورهای توسعه و قطب‌های توسعه ترسیم

می‌کند [۱].

مرکز ملی آمایش سرزمین سابق [۵]، آمایش سرزمین را تنظیم برهم‌کنش بین عوامل انسانی و عوامل محیطی به منظور ایجاد سازمان سرزمینی مبتنی بر بهره‌گیری بهینه از استعدادهای انسانی و محیطی آمایش سرزمین می‌داند. آمایش سرزمین در چارچوب اصول مصوب، از طریق افزایش کارایی و بازدهی اقتصادی، گسترش عدالت اجتماعی، رفع فقر و محرومیت و برقراری تعادل و توازن در برخورداری از سطح معقول توسعه و رفاه در نقاط و مناطق جغرافیایی، ایجاد نظام کاربری اراضی متناسب با اهداف توسعه متوازن و حفظ محیط زیست، ایجاد و تحکیم پیوندهای اقتصادی درون و برون منطقه‌ای و هماهنگ‌سازی تأثیرات فضایی - مکانی، سیاست‌های بخشی و سیاست‌های توسعه مناطق و محورهای خاص چنان عمل می‌کند که بتواند اهداف چشم‌انداز بلندمدت توسعه کشور و مدیریت یکپارچه سرزمینی را محقق کند [۵].

درواقع، آمایش سرزمین به‌عنوان برنامه‌ای مشارکتی، در تدوین و اجرا، در چارچوب رویکردی راهبردی، درون‌نگر و جامع‌نگر از برنامه‌ریزی فضایی مبتنی بر آینده‌نگری، چشم‌انداز یکپارچه توسعه فضایی بلندمدت را در عرصه مشخصی از سرزمین با به‌کارگیری روش‌های تحلیل فضایی جستجو می‌کند [۶].

به این ترتیب، توزیع فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل سرزمین با توجه به دگرگونی در نیازهای جامعه است که مبنای آمایش را تشکیل می‌دهد. به‌طورکلی، با توجه به سیر تکاملی مفهوم آمایش و توجه به خصوصیات هریک از تعاریف ارائه شده، در قالب وظایف شش‌گانه مشروح در زیر، مفهوم عملیاتی و تخصصی آمایش سرزمین از این قرار جمع‌بندی می‌شود:

مکان‌یابی برای فعالیت‌های معلوم؛

• فعالیت‌یابی برای مکان‌های معلوم؛

• برقراری تناسب بین جمعیت و ظرفیت توسعه‌پذیری در

هر حوزه جغرافیایی؛

• ارائه گزینه‌های متناسب الگوی اسکان جمعیت؛

• ارائه گزینه‌های متناسب الگوی سازماندهی فضا؛

• ترتیبات حفاظت از محیط زیست.

هرکدام از تعاریف آمایش دربرگیرنده ویژگی‌های خاصی است که از مجموع آنها به ویژگی‌های برخورداری از مشارکت، کل‌گرا، هدفمند، بلندمدت، آینده‌نگر، انعطاف‌پذیر، معطوف به اراده و دارای نگرش کیفی اشاره دارند. به این ترتیب، آمایش سرزمین به‌عنوان چارچوبی بلندمدت در برنامه‌ریزی‌ها، باید از انعطاف‌پذیری و پویایی لازم، متناسب با تحولات داخلی و بین‌المللی در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و به‌ویژه زیست‌محیطی برخوردار و بر اصول زیر مبتنی باشد [۷]:

• ملاحظات امنیتی و دفاعی؛

• کارایی و بازدهی اقتصادی؛

• وحدت و یکپارچگی سرزمین؛

• تعادل‌های منطقه‌ای؛

• حفاظت از محیط زیست و حراست از میراث فرهنگی؛

تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد هر کشور؛ مدیریت سرزمین.

براساس فرآیند منطقی حاکم بر تدوین برنامه‌های توسعه، و با توجه به درک و شناخت مجموعه جریان‌های برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در هر سرزمین، و نیز قوانین و مقررات ناظر بر تدوین برنامه‌های توسعه، روند تهیه طرح آمایش سرزمین - در بعد ملی - شامل سه مرحله اصلی و

آمایش سرزمین

۵. مرکز ملی آمایش سرزمین (اردیبهشت ۱۳۸۵). *واژه‌نامه تخصصی آمایش*

استانی. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

۱. جوزی، علی، پوراصغر سنگاچین، فرزام، ایرانشواهی، مهدی و

کاظمی، فاطمه. *میانی آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*. انتشارات

علم کشاورز.

۳. مخدوم، مجید (۱۳۷۴). *شالوده آمایش سرزمین*. دانشگاه تهران.

۷. سازمان برنامه و بودجه (۱۳۷۸). *سند برنامه، برنامه سوم توسعه اقتصادی،*

اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، (پیوست

شماره ۲ لایحه برنامه (جلد اول)).

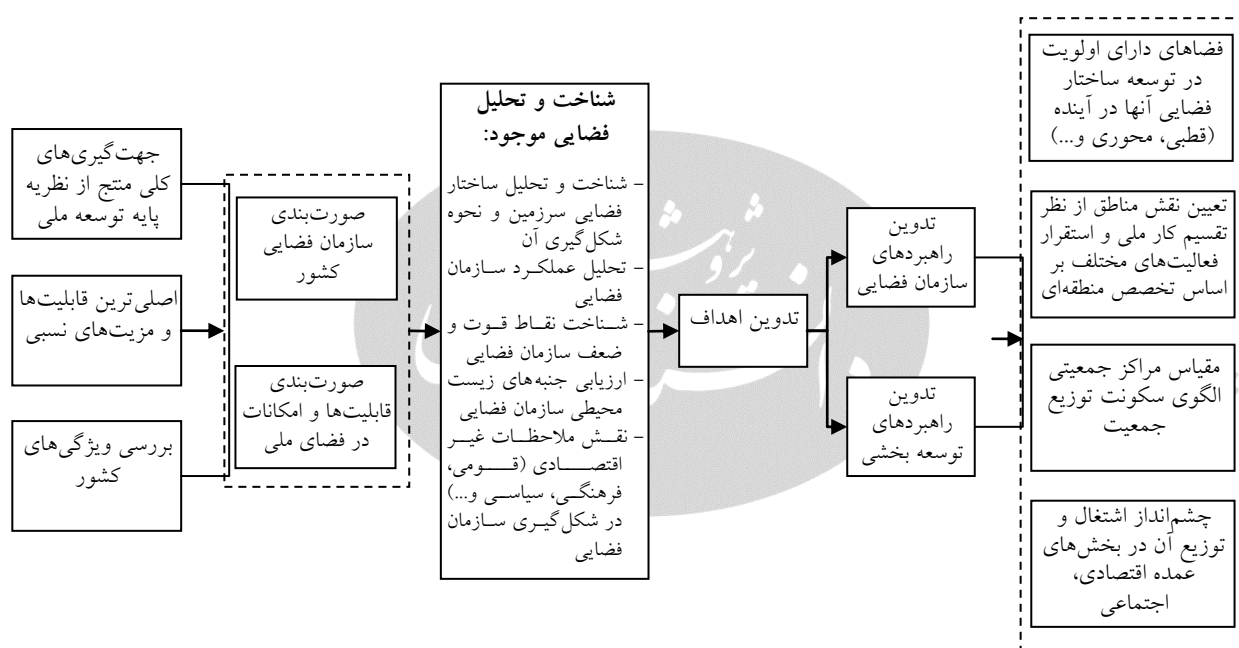
کلان به قرار است (نمودار ۱):

الف. تدوین نظریه پایه توسعه (چشم‌انداز بلندمدت توسعه)؛

ب. تهیه طرح پایه آمایش؛

ج. تهیه طرح تفصیلی آمایش.

در ایران، با توجه به سازوکارها و قوانین و مقررات ناظر بر سیاست‌ها و برنامه‌های آمایش سرزمین، از چارچوب و مراحل ارائه شده در نمودار ۱ برای تهیه برنامه‌های آمایش



نمودار ۱. فرایند تدوین آمایش

ماخذ: مرکز ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۵

۲. وحیدی، پریدخت. (۱۳۷۳). *آمایش سرزمین: راهنمایی برای*

برنامه‌ریزی آموزش عالی. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش

عالی، سال دوم، مسلسل ۷ و ۸.

فرزام پوراصغر سنگاچین

رییس گروه محیط زیست دفتر امور برنامه ریزی

سرزمین به کار می‌رود.

کتاب‌شناسی

۴. پوراصغر سنگاچین، فرزام (۱۳۹۵). *تحلیلی بر مسائل و مشکلات*

فرآوری آمایش سرزمین در ایران. مقاله ارائه شده در بیست و

سومین همایش و نمایشگاه ملی ژئوماتیک. سازمان نقشه‌برداری

کشور.

۶. حسین خان قندهاری، علیرضا (۱۳۸۸). *آمایش سرزمین، گذشته، حال*

و آینده. هفته‌نامه برنامه، ۳۴۵.